

Uluslararası Türk Hukuk Tarihi Kongresi
13-14 Mayıs 2016 - İstanbul

II. TÜRK HUKUK TARİHİ

KONGRESİ BİLDİRİLERİ

Cilt: II

Ed it ö r

Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ

onikilevha
TÜRK HUKUK TARİHİ KONGRESİ BİLDİRİLERİ

YAYIN NO: 681

II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri Cilt: II

Editör: Prof. Dr. Fethi Gedikli

ISBN 978-605-152-470-2

1. BASKI - İSTANBUL, ARALIK 2016

© **ON İKİ LEVHA YAYINCILIK A. Ş.**

Adres : Prof. Nurettin Mazhar Öktel Sokak No: 6A Şişli / İSTANBUL

Telefon : (212) 343 09 02

Faks : (212) 224 40 02

Web : www.onikilevha.com.tr

E-Posta : bilgi@onikilevha.com.tr

Baskı/Cilt Birlik Fotokopi Baskı Ozalit ve Büro Malz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Yıldız Mah. Çırağan Cad. No: 5 1 Nolu Mağaza
Beşiktaş / İstanbul
Tel: (212) 269 30 00
Sertifika No: 20179

ABDÜLMECİD ZAMANINDA YAZILMIŞ İSLAM MUHAKEME HUKUKUNA DAİR KAMİL'İN ÂDÂB-I KUZÂT'I*

*Adab-ı Kuzat on Islamic Procedure Law written by Kamil during the
Reign of Sultan Abdülmecid*

*Fethi GEDİKLİ***

Âdâb-ı Kuzât kitapları, İslam hukuku içinde önemli bir öbeği oluştururlar. Başlangıçtan günümüze kadar bu türde birçok kitap yazılmıştır. Hâkimin kişiliğinin ve özel hayatının, yargılamanın adalete uygun gerçekleşmesini ve verilen hükmün kabule şayan bulunmasını ve saygınlığını yakından ilgilendireceği kanaati ile erken devirlerden itibaren edebü'l-kâdı / edebü'l-kazâ kitapları veya usul kitapları içinde bu veya buna benzer başlıklar altında ilgili konular ele alınmıştır. Konu bir yanıla hukuki, bir yanıla da dinî ve ahlâki boyut taşımaktadır. Başlığın "ahkâm" değil de "edeb-âdâb" kelimesiyle ifade edilmesi de bu amaca yönelik yorumlanmıştır.¹ İslam hukukçuları hâkim olarak tayin edilecek kişide

Gözden geçirilmiş olan bu tebliğin oluşmasında başta İÜ İlahiyat Fakültesinden Yrd. Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ'nin büyük yardımları olmuştur. AYÇİÇEĞİ, hem metni okuyup okuma önerileri getirmiş hem de metnin vezniyle ilgili bilgileri paylaşmıştır. Öğrencimiz İbrahim Enes ONAT çalışmanın her aşamasında bir çok katkı sağladı. Farsça beytin okunması ve açıklaması öğrencimiz Danyal ERSARİ ve Hamid ZENCANİ'ye aittir. Sahhaf Nusret CİMİLLİOĞLU ve İÜ Hukuk Fakültesi Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman SAVAŞ metinde bulunan Arapça nakillerin okunması ve çevirisinde yardımcı olmuşlardır. Anabilim dalımız Ar. Gör. Mahmud Esad KALIPÇI Arapça beyti genel ağda bulmuştur. Hepsine burada teşekkür etmeyi zevkli bir görev bilirim.

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, fgedikli@istanbul.edu.tr

¹ Salim Ögüt, "Edebü'l-Kâdı", *DİA*, c. 10, s. 409. Ali Haydar Efendi kelimenin 'edb'den alındığını, 'edb'in halkı yemeğe davet olduğunu, güzel hasletlerin insanı hayra çağırması münasebetiyle ona edeb denildiğini bildirir. Edeb, halk ile güzel geçinme ve işlerde güzel ahlak, güzel hasletlerle ahlaklanmadan ibarettir. Kadının edebi adaleti yayma, zulmü de-

bulunması gereken özellikleri, şartları hem şahsiyet özellikleri hem de hâkimliğin gerektirdiği bilgi ve donanım olarak görmüşler ve bu ikisinin bir arada bulunmasını aramışlardır. Öbür deyişle, bu iki boyuttan birinin eksik ve yetersiz olmasının adaletin tecelli etmesine engel olacağını değerlendirmişlerdir.

İslam kültür mirası içinde *edeb* veya âdâb kitapları pek çoktur. Kök anlamında davet, çağrı demek olan *edeb*, dinin ve aklın güzel saydığı ve öğütlediği sözler, hasletler ve davranışlardır. Oturmasını kalkmasını bilen nazık ve kibar insanlara da *edebli* deriz. *Edebiyat* ve *edîb* kelimeleri de buradan türemiştir. Bir “fıkıh terimi olarak edep, Hz. Peygamber’in devamlı değil de ara sıra yaptığı işler, davranışlar karşılığında ve genellikle çoğul olarak (âdâb) kullanılır. Hüküm bakımından gayrimüekked sünnet gibi olup bunu yapan kimse sevap kazanır, yapmayansa günaha girmez ve kınanmaz; bu bakımdan nâfile, mendup, müstehap, tatavvu ve fazilet ile eş anlamlıdır.”²

Edebü'l-Kādî ifadesi, kadının uyması gerekli olan kuralları, kadının göstermesi istenen güzel davranışları anlatır. Bu ifade zamanla İslâm hukuk edebiyatında kadı, yargılama usulü ve adliye teşkilâtına dair mevzuların işlendiği bir ilim dalının adı halini almıştır³. Türün ilk ör-

fetme, arzuları terk etme (‘terk-i meyl’) ve şer’î hadleri koruma ve sünnet üzere hareket etme gibi kutlu şeriâtın mendub kıldığı (hayırlı gördüğü) şeyi yapmaktır. Bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Mecelletü'l-Ahkâm*, İstanbul, c. 4, s. 431.

² Örnek olarak “Âdâbü’s-salât”, “âdâbü’l-vudû”, “âdâbü’l-i’tikâf”, “âdâbü’l-ihram”, “âdâbü’l-cum’a”, “âdâbü’l-istincâ” gibi. Âdâb sözü “bir iş veya sanata, bir hal veya davranışa nisbet ve izâfe edildiği zaman o alana ait özel kuralları, incelikleri, o konuda uyulması gerekli olan dinî, ahlâkî, meslekî esas ve hükümleri ifade eder: “Âdâbü’l-mülûk”, “âdâbü’l-vizâre”, “âdâbü’l-muhaddis”, “âdâbü’l-mürîd”, “âdâbü’s-sülûk”, “âdâbü’l-ders”, “âdâbü’l-muallim”, “âdâbü’l-müteallim”, “âdâbü’l-bahs”, “âdâbü’l-muâşeret”, “âdâbü kitâbeti’l-Mushaf”, “âdâbü tilâveti’l-Kur’ân”, “âdâbü’l-kadî”, “âdâbü’l-müftî” gibi.” Abdülaziz Bayındır, *DİA*, “Âdâb”.

³ Salim Ögüt, aynı yer. Ögüt, yine aynı yerde, “İslâm muhakeme hukukunun ve bu alanda yazılan eserlerin genel adı. Kelime olarak edeb, dinin ve aklın güzel görüp tavsiye ettiği bütün söz ve davranışları ifade eder. Bu sebeple mendup, müstehap ve nâfilelerle bazı sünnet ve vâcipler de kelimenin kapsamı içindedir. Edeb ve çoğulu olan âdâb bir iş ve sanata, hal ve davranışa nisbet ve izâfe edildiği zaman o alana ait özel kuralları, incelikleri, o konuda uyulması gerekli dinî, ahlâkî ve meslekî esasları ifade eder (bk. ÂDÂB).”, demektedir.

Bu noktada “âdâb-ı muâşeret” ve ayrıca “mecma’u’l-âdâb” şeklindeki kitapları da anabiliriz.

neği Ebu Yusuf'a atfedilir. Çağdaşı birçok hukukçunun da Edebü'l-Kâdî veya Edebü'l-hükkâm başlıklı eserleri anılır. Ancak Hanefî mezhebinde Hassâf'ın (ö. 261/875) *Edebü'l-Kâdî* adlı eseri ve bu eserin Sadrü's-şehîd Ömer b. Abdülazîz tarafından yapılan şerhi ilk ve önemli kaynaklardan sayılmıştır⁴. *Ravzatü'l-kudât ve tarîku'n-necât*, *Mu'inü'l-hükkâm Lisânü'l-hükkâm* adlı eserler de bu türde yazılan matbu kitaplardandır⁵.

Kamil ve Âdâb-ı Kuzâtı

Müellif

Eserin müellifi hakkında başvurduğumuz kaynaklarda herhangi bir bilgiye tesadüf etmedik. Eserinde de kendisi hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. İfadelerinden onun kadı olduğu aşikârdır. Eserin sonunda kendisi için "Kâmil sınıfı'l-mevâlî" tanımlamasını yapmıştır. Aşağıda geleceği üzere, Teftiş-i Evkâf ketebesinden Seyyid Hasan Tahsin

⁴ Hassâf ve *Edebü'l-Kâdî* üzerinde "İslâm Hukukunda el-Hassâf'ın Yeri ve Edebü'l-Kâdî Adlı Eseri" adıyla bir doktora çalışması (1982, AÜ İlahiyat Fakültesi) yapan Abdülvehhab Öztürk DİAya yazdığı "Edebü'l-Kâdî" maddesinde Hassâf'ın eserini şöyle tarif etmektedir: "(Edebü'l-kadâ, Edebü'l-Kâdî) alanındaki eserlerden bugüne ulaştığı bilinen en eskisi ve en meşhuru, Ebû Bekir el-Hassâf'ın (ö. 261/875) Hanefî mezhebinde muhakeme usulünü anlatan *Edebü'l-Kâdî* adlı eseridir. Genel anlamda muhakeme sırasında uyulması gereken usul ve kaidelerin ele alındığı eser toplam 120 bab olarak düzenlenmiş de bunları sırasıyla kadılık görevi, yemin, kefalet, şikâyet, hapis, hacir, borçlunun takibi, hak iddiası, kadılarla yazışma, vasiyet, vekâlet, nesep ve borç ispatı, ayıp dolayısıyla akdin feshi, şüf'a, hakem tayini, ikrar, gayrimüslimlerin muhakemesi, miras taksimi, nikâh, nafaka, şahitlik gibi ana bölümlere ayırmak mümkündür.", Abdülvehhab Öztürk, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c10/c100383.pdf>, (E.t. 11.10.2016)

⁵ Öbür hukuk okullarında da aynı yolda kitaplar kaleme alınmıştır. Mâlikilere ait *Tenbihü'l-hükkâm' alâ me'âhizi'l-ahkâm*, *el-'İkdü'l-munazzam li'l-hükkâm*, *Tebziratü'l-hükkâm* adlı eserler bu niteliktedir. Şâfiîlerden İmam Şâfiî'nin *el-Ümde*deki "Edebü'l-Kâdî" bölümü bu mezhebin ilk eseri sayılır. Birçok Şâfiî hukukçunun kaleme aldığı eserler arasında *Cevâhirü'l-'ukûd ve mu'inü'l-kudât ve'l-muvakkî'in ve's-şühûd* ile 'İmâdü'r-rızâ' bi-beyâni âdâbi'l-kazâ' da önemli eserlerdir. Hanbelî hukuk ekolünde ise İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) *et-Turuku'l-hükmiyyefi's-siyâseti's-şer'iyye* (nşr. M. Hâmid el-Fıkı, Kahire 1372/1953) adlı eseri edebü'l-kâdî türündedir. Saim Ögüt, aynı yer. Şâfiî âlimi Maverdî'nin de *Edebü'l-Kâdî* adlı eseri Bağdatta 1391-1392/1971-1972'de 740+800 sayfalı iki cilt halinde Muhyi Hilal es-Serhan tarafından tahkiki olarak basılmıştır.

Şevkî basma nüshanın sonuna eklediği övgü şiirinde onu “vaktinin İbn Kemal’i” diye nitemiş, bilginlerin en fakiri, zarif, nüktedan, fıkıh ile ülfet eden, nebinin hükümlerini icra eden bir kutlu kişi (kadı), hüner dolu bir zat diye tanıtmıştır. Eserin basıldığı esnada (14-23 Ocak 1852) hayatta olduğunu yine Şevkî’nin övgü şiirinin sonunda Allah’tan onun “ömür ve ikbalinin füzun” etmesini dilemesinden çıkarıyoruz. Yazarın başka bir eseri olup olmadığı da malum değildir.

Âdâb-ı Kuzât

Bu tebliğde, bugüne kadar dikkat çekmeyen onun eseri Âdâb-ı Kuzâtı tanıtmak istiyoruz. Bu eserde yer alan hususlar, *Mecellenin* de ilgili bölümlerinde düzenlemeye konu olmuştur. Söz konusu eser, *Mecellenin* biraz önce yazılmıştır. Onu önemli kılan yazıldığı devir ile birlikte *manzum* olarak da kaleme alınmış olmasıdır. Bilebildiğimiz kadarıyla ve yazarının da işaret ettiği üzere, bu yönüyle, eser biriciktir.

Şu ana kadar üzerinde herhangi bir çalışma yapıldığını tespit edemediğimiz eser, yazıldıktan bir süre sonra basılmıştır. Biri şahsi kütüphanemizde olmak üzere 3 yazma nüshası mevcuttur. Biz çalışmaya esas olarak kütüphanemizdeki nüshayı almakla birlikte basma ve yazma diğer nüshaları da inceleyerek, temas edilmesi gereken noktalara temas etmeye çalıştık.

Şahsi kütüphanemizdeki eser 6 varaktır. Birinci yaprağın a yüzü ile altıncı yaprak tamamen boştur. Yazmanın genişliği 17.8 cm, boyu 24,5 cm.dir. Okunaklı temiz bir talik hatla iki sütun halinde yazılmıştır. Ara başlıklarda kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Varak 3a ve 5a’da işaret konularak sonda *iki* açıklamaya (nüqûl) yer verilmiştir. Ayrıca metinde geçen “müsârat⁶” kelimesi derkenarda izah edilmiştir.

Metin dışında eserde dile getirilen hususların hangi kitaplardan alındığı satır sonlarına ve başlarına kırmızı mürekkeple dikey biçimde yazılmıştır. Öbür yandan, metin içinde de fıkıh kitapları zikredilmiştir.

⁶ *el-Müsârat* mimin zammiyle kulağa fısıldamak. Yukâlu sâra fi uznihi. Müsârat ve’-nuqûli(?), v. 5a.

Bazen de kitabı kastedilerek müellif adı verilmiştir. Ayrıca sayı belirtilen yerlerde, yine kırmızı mürekkeple, herhalde, anlatılan hususların takibini kolaylaştırmak üzere rakamlar ilave edilmiştir.

Âdâb-ı Kuzâtın Öbür Nüshaları

Milli Kütüphanede iki adet elyazması bulunmaktadır. S. N. Gerçek'ten satın alınmış olduğu belirtilen bir tanesinin Milli Kütüphanede kayıt bilgileri şöyledir: Arşiv Numarası 06 Mil Yz A 640, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, DVD numarası 19, özellikleri, boyut (dış-iç) 222x146 - 140x85 mm., yaprak 6, satır 15. Telif, istinsah tarihi ve müstensihî belli değildir. Yazımızda bundan S. N. Gerçek nüshası diye bahsedeceğiz.

Milli Kütüphanenin ikinci nüshası için verilen bilgiler de şöyledir: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu Arşiv Numarası 06 Mil Yz A 1596, konusu İslam dini-fıkıh, istinsah tarihi Hicri (Miladi) 1266 (1849⁷), DVD numarası 73; yaprak 4, satır 22, yazı türü talik, kağıdı el filigranlıdır. Eser Osmanlı edebiyatıyla ilgilidir. Söz başları kırmızıdır. Bu nüshaya da MK2 diyeceğiz.)

Basma nüshası için bilgiler Âdâb-ı Kuzât, Kamil, İstanbul Takvîmhâne-i Âmire Matbaası, 1851, 13 s. şeklindedir.

Nüshalar arasında, basma hariç, pek fark yoktur. Basmadaki farklara da aşağıda değinilecektir.

Müellif eserin tarihini Cevher usulüne göre yani sadece noktalı harfleri hesaba katarak düşürmüştür: "Bi'l-edeb hükkâma işbu nazmı ihdâ eyledim", 1266'ya tekabül ediyor. Aşağıdaki harflerle: ب ب ش ب ن ظ ي.

Eserin dilinin bugün için biraz ağır olduğunu teslim etmeliyiz. Birçok kelime için sözlüğe müracaat etme mecburiyeti vardır; Arapça, Osmanlıca ve Türkçe sözlüklerde dahi bulunamayan veya zor bulunan kelimeler de vardır. *Hemân* kelimesi fazla kullanılmıştır; o, kafiye yapmakta

⁷ Tanıttığımız el yazması nüshada tam tarih verildiğinden hicri 1266'nın miladi 1850 tekabül ettiği açıktır.

şaire kolaylık sağlamış görünüyor. Ayrıca belki vezni tutturmak zaruretiyle müellif tarafından icat edilmiş ve ilk defa burada karşılaştığımız Arapça sıra sayılarına bir de Türkçe sıra sayı eki (-ıncı; -ncı) getirilmiştir: râbî'inci, hâmisinci, sâdisinci, sâbi'inci, sâmininci, tâsi'inci, âşirinci.

Eser edebî tür olarak *nasihatnâme*, *pendnâme* şeklinde değerlendirilebilir. Çünkü şair, bir meslekle ilgili düşüncelerini, kadılığın âdâbını, nelerin doğru ve yanlış olduğunu ifade etmiştir. Metnin muhatabı kadılardır. Müellif bazen kadılara dolaylı olarak öğüt verip tavsiyelerde bulunmuştur; bazen de sanki kadı veya kadılar kendisini dinliyormuş gibi onlara doğrudan hitap etmiştir. Mesela, “Çünkü esbâb-ı kazâyı bilmek istersen ayân”, “Olma tâlib sen kazâyı hem lisân ü kalb-ile / Senden âlim olmaz ise farz-ı ayn olur hemân”, “*Sürre vü Dâmâdda buldum hem Müeyyedzâdede / Ekserin nazma getürdüm gûşi-mâl et sen hemân*” gibi. İki yerde de “ey civân” diye nida etmiştir. Bu ifadelerde samimi bir dil kullanan müellif eserinin sonunda “kadı kardeşlerime” (kâdiyân ihvânıma) diyerek samimi ifadesini pekiştirmektedir.

Birkaç yerde de müellifin kelime oyunlarına başvurduğu izlenebiliyor. Şeyhülislam Arif Hikmet'ten bahsederken “hikmet”i, kendisinden bahsederken “kâmil”i kullanmıştır. Tebliğimizin gayesinin edebi bir çözümleme olmaması hasebiyle bu değişişlerle iktifa ediyoruz.

Eserin Kaynakları

İlgi çekici bir şekilde, müellif eserinin dayandığı fıkıh kitaplarını **derkenarlara** yazmıştır. Aynı bir çalışmaya konu olabilecekleri için eserde adı geçen kitaplar hakkında da ayrıca bilgi verilmemiş, sadece bunlar listelenmekle yetinilmiştir. Buna göre, eserin kaynakları şunlardır: *Dürr-i muhtâr* 7, *Hızânetü'l-Müftiyn* 4, *Eşbâh* 5, *Bezzâziye* 4, *Hidâye* 4, *Müeyyedzâde* 3, *Ekmele* 2, *Fetâvâ Kadriyye naklen anı'l-Eşbâh / Fetâvâ-yı Kadriyye* 2, *Mahzenü'l-fıkh* 1, *Hulâsa / Hulâsatü'l-Fetâvâ* 3, *Dâmâd* 1, *Câmi'u'l-fusûleyn* 1, *En-Nukrevî* 1, *Müntehab* 1, *Fetâvâ Feyzi'l-Kerekî* 2, *Külliyâtü'l-Ebu'l-Bekâ* 1. (Kitapların yanında görülen rakamlar kendilerine kaç kez atıf yapıldığını göstermektedir.) burada on altı farklı kaynağa atıf vardır. **Metin içinde** de *Eşbâh* beşer, *Dürr-i Muhtâr* ikişer,

Mültekâ, *Molla Husrev* (*Dürerü'l-Hükkâm* kastedilmektedir), *Sürre*, *Dâmâd*, *Müeyyedzâde*, *Kitâb-ı Ahbâr*, *Ebu'l-Bekâ* birer kez geçmektedir. Basma nüshaya eklediği hastanın ikrarı bölümünde de Bedreddin'e atıf yapmaktadır. Bu da muhtemelen *Câmi'u'l-Fusûleyn* müellifidir. Bu eserler, Kamil'in ve dolayısıyla Osmanlı kadısının şerhin yazıldığı dönemde ulaşabildiği fıkıh kaynaklarını gösterdiği gibi, yazarın bu eseri meydana getirirken yaptığı ciddi hazırlığı da açığa vurmaktadır.

Kamil'in eserinde Kur'an'a atıf yoktur. Buna mukabil, iki yerde iki ayrı hadis zikredilmektedir: Birincisi "Çün hadîs-i adl-i sâ'ata nazmına kıl istinâd / el-Kazâ bi'l-hakki min akvâ'l-ferâyizdir hemân"; ikincisi "Bir hadîsinde buyurdu eylemez kâdî kazâ / Olsa gazabân yâ ki şeb'ân keff-i yed etsün hemân." beytidir. Ayrıca Hz. Ali'den bir rivayete yer verilmiştir.

Eserin İçeriği

Eser, iki boyutludur; birinci boyutu kadının bağımsız olması, bağımsız kalması ve adil bir yargılama yapabilmesi için uyması gereken ahlaki kuralları işlemektedir; ikinci boyutu ise yargılamanın birinci eyleyeni olarak kadının hukukken uyması gereken kuralları ve yargılamada takip edeceği usul esaslarını anlatmaktadır. Birinci boyut modern hukuklarda hâkimlik teminatı, hâkimin bağımsızlığı, tabii mahkeme ilkesi gibi anayasal ve yasal düzenlemelerin konusu olmuştur. İkinci boyut ise bugünkü hukuk sistemlerinde ceza muhakemesi kanunu, hukuk muhakemeleri kanunu ile tespit edilmiştir. Her iki boyutun adil ve iyi işleyen bir adalet düzeni için vazgeçilmez nitelikte olduğu tartışma götürmez bir hakikattir⁸.

Eserde her ne kadar bölüm başlıkları varsa da, o başlık altında anlatılanlar başlığın delalet ettiği şeyi çok aşmaktadır. Okuyucu aradığını bulmak için metni baştan sona dek incelemeye mecburdur. Mesela, *rüşvet* başlıklı bölüm incelendiğinde, ilk iki beyitte rüşvetten bahsedildiği, geri kalan 28 beyitte başka hususlara geçildiği görülür. Öyleyse başlık-

⁸ Modern hukuktaki birinci boyut için bkz. Melikşah Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Hakimlik ve Hakimlerin Nitelikleri*, Adalet Yayınevi, Ankara 2016, s. 56 vd. Müellif orada BM'nin yargı bağımsızlığına dair ilkelerini, Avrupa Konseyinin Bakanlar Komitesinin konuyla ilgili 12 sayılı tavsiye kararını, Bangalor Yargı Ahlakı İlkelerini, vs. kısaca aktarır.

landırmanın isabetli olmadığı, hatta okuyucuyu yanlış yönlendirdiği söylenebilir.

Eserdeki ara başlıklar (basitleştirilmiş halde)

Konu	Konu	Konu
Esbâb-ı kazâ	7. taklid-i kazânın beş mertebesi	13. on iki yerde tek tanığın kabulü
Rüşvet	8. akrabaların arasını ıslah etme	14. Şeriatın dört hükmü
Şehadetin kabulünde dört mesele	9. on mevzuda kadının görüşü	15. yeminsiz kadı kavliyle tasdik olunma
Hediye	10. hasmın talebi olmadan beş yerde kadının yemin teklifi	16. kadıların davetlere icabeti meselesi
Kazâdan maksadı	11. altı yerde hakk-ı mechule tahlif	17. kadının yedi yerde karı-kocayı tefrik etmesi
Kadıların üçe ayrılması	12. on üç yerde hisbe tanıklığı	18. Mesail-i şetta

Bu tablo incelendiğinde eserde, 18 konunun işlendiği görülür. Bunların dört bölümü tanıklık üst başlığında toplanıyor (3, 12, 13, 17). Tahlif / yemin üç bölümde ele alınır (10, 11, 15). Üç kısımda kadıların uyması gereken kurallar ve dikkat etmesi istenen hususlar sıralanmıştır (2, 4, 16). Bir bölümde de kadıların üçe ayrıldığı anlatılmıştır (6). Gene kadıların ilgili hususlar taklid-i kazânın beş mertebesinde işlenmiştir (7). Rüşvet (2), kazâdan maksat (5), kadıların üçe ayrılması (6), akrabaların arasını ıslah etme (8), on mevzuda hâkimin görüşü (9), şeriatın dört hükmü (14), hâkimin yedi yerde karı-kocayı boşaması (17), mesâil-i şetta (18) bölümleri gelmektedir⁹.

⁹ Bir yüksek lisans tezinde *Mebûsât* ile Şerhu't-Tahavi'nin Edebü'l-Kâdi bölümleri 32 başlık altında karşılaştırılmıştır. Söz konusu tezde *Mebûsât* ile Şerhu't-Tahavi'nin Edebü'l-Kâdi

Eserin Başlangıç Kısmı

El yazma nüshamız “Huve'l-feyyâz” [O Feyyazdır yani Allah çok feyiz vericidir] daveti ve besmele ile başlıyor. S. N. Gerçek nüshası ise sadece “Huve” daveti ve besmeleyle, MK2 ise sadece besmeleyle başlıyor. Şairimiz geleneğe uygun surette sırasıyla bu eserinde hamdele, salvele, sahabe ve tabiini anıştan sonra, devrin padişahını medh ederek ona dua eder. Ardından şeyhülislamını medheder. Şeyhülislamın pek müşevveş (düzensiz, karmaşık, karışık) olan kazâ keyfiyetini, ehil olmayan kimsele- rin kadılık yaptığı yargı işini düzeltmek için, ehille ehil olmayanı ayırmak için imtihan koyduğunu belirterek Şeyhülislam Arif Hikmet Efendi'yi¹⁰

dışındaki bölümleri de mukayese edilmiştir. Buna göre, her iki eserde Edebü'l-Kâdi dışındaki bölümlerde 26 husus incelenmiştir. Bunların 12'si her iki eserde ortaktır. Kalan bölümler *Mebûsât*'da var, Şerhu't-Tahavide yoktur. Bu 26 başlığın 8'si tanıklıkla ilgilidir ki bunun geniş bir yer tuttuğu açıkça bellidir. Belirtelim ki, bu konuda Şerhu't-Muhtasari't-Tahavide 7 bölüm vardır. Bunun böyle olması ispatta asıl rolün tanığa düşmesidir. Bunlar hâkimin kendi yerine vekil ataması, hâkimin hükmünün infazı, hâkimliğin önemi, hâkimliğin mesuliyeti, hâkimliğin sevabı, hâkim olacak kişinin denenmesi, hâkimin riyakar olmaması, cahilin hâkimliği, kasten yanlış hüküm veren hâkimin durumu, hâkimin yanlış hüküm verdiğini anlayan kişinin uyarması, görevden ayrılan hâkimin mahkemeye verilmesi, hâkimin delil getirmesi için taraflara süre vermesi, hâkimin duruşmayı tekrar etmesi, hâkimin ölümünden sonra verdiği hükmün uygulanması, şeklinde umumiyetle kadının uyması gereken kurallar ve taşınması gereken özellikler hakkındadır. Kalan mevzular yemin, borçlunun hapsi, mescitlerde had cezalarının tatbiki üzerinedir (Tablo 2). Bkz. Şeyda Karakaya, Serahsi'nin *Mebûsât* İsimli Şerhiyle Cessâs'ın Şerhu't-Tahavi İsimli Şerhinin Edebü'l-Kâdi Bölümlerinin Mukayesesi”, MÜ SBE Temel İslami Bilimler ABD İslam Hukuku Bilim Dalı, y.mamış ilt, İstanbul 2015.

¹⁰ Şeyhülislam Arif Hikmet Efendi (1786-1859) hukukçuluğu yanında aynı zamanda Türkçe, Arapça ve Farsçadaki şairliği ile de tanınan bir zattır. Şeyhülislamlığı vaktinde mahkeme harcı almadığı belirtilmiştir. On iki bin cilde ulaşan büyük bir nadir eserler kütüphanesine sahipti. Bunun beş bin cildini Medinede yaptırdığı kendi adını yaşatan kütüphaneye bağışlamıştır. 11 Aralık 1846'da şeyhülislamlığa getirildi. Yedi buçuk yıl kaldığı bu vazifede Sultan Abdülmecid devrinde vuku bulan Softalar Vak'asında müsamahakâr davrandığı için azledildi (24 Mart 1854). Çoğu yazma halinde eserleri *Divan*, *Tezkire-i şu'ârâ* (Arif Hikmet tezkiresi), *Mecmu'atü't-teracim*, *Hulâsatü'l-makâlât fi mecâlisü'l-mükâlemât*, *el-Ahkâmü'l-mer'iyye fi'l-arâzi'l-emiriyye* (basılmıştır), *Rumeli Tef-tiş Defteri*, *Mecmu'a-i eş'âr* ve kısa hatıralarını havi defteri ve *Keşfüzzünuna zeyl*'dir. Bkz. Mustafa L. Bilge, “Arif Hikmet bey, şeyhülislam”, *DİA*, c. s. 365-6 (<http://www.islaman-siklopedisi.info/dia/pdf/c03/c030227.pdf>) 15.10.2016g. Aynı yerde “Arif Hikmet kütüphanesi” maddesine de bkz.

över. Buradan şairin kendi dönemindeki yargılama (kazâ) işi hakkındaki fikrini öğrenme fırsatı buluruz.

Gerçekten eserin sekizinci ile on dördüncü beyti arasındaki altı beyit ile şeyhülislam övülmektedir: Asrında benzersiz belli bir cevher idi. İlim, izzet, fazıl ve hikmet sahibi idi. Arif Hikmet Bey müfti'l-enâm (halkın fetva vericisi, şeyhülislam) olduğunda cümle halk ve bilginler şevka geldi. O vâlâ-cenâbın lutuf, cömertlik ve ihsanı boldu. Bilhassa fazıl sahiplerine ihsanı ayan oldu. Padişah durdukça o da fetva makamında dursun, feyiz çeşmesinden âşıklar susuzluğunu gidersinler. Kazâ işi pek karışık olmuştu, yargı işleri çoğu zaman ehil olmayanlar elinde kalmıştı. O fetva makamını şereflendirdiğinde ehil olanları ayırmak için imtihan tesis etmişti. Mamafih, baktığımız kaynaklarda Şeyhülislamın bu konularda yaptığı işler hakkında bilgi bulmak mümkün olmamıştır.

Şair, fıkıh içinde Türkçe¹¹ manzum bir kitap görmediği için eserini yazdığını belirterek gönül açıcı bu nazmın kadılara yadigâr olmasını diliyor. Müellifin eserinde yer verdiği ahlaki ilkeler, nasihatlerin yanı sıra muhakeme sorunları, hatta bazı maddi hukuk konularına ve eserini düzenleyiş biçimine bakılacak olursa kadıların eline *pratik* bir rehber vermek istediği de söylenebilir; yani eser pratik bir amaçla da yazılmıştır, kanatındayım. Tevazu ile bilgisi kıt bu kula (şaire) yeni bir şevk geldi ve o kazâ adabını tek tek Türkçe beyan eyledi. Allahın tevfigi yardımıyla nazma giriştim. Hâkimler, naipeler bu eseri her zaman korusun ve muhafaza etsin, gibi bazı açıklama ve temennilerini eserinin baş tarafında dile getiren müellif, eserinin sonunda da “Habbezâ manzûme şer’iyyü’l-makâl ve’l-beyân” mısraına “ne güzel, ne hoş manzûme” nidasıyla başlayarak ve az aşağıda “Böyle Türkî nazımla bir misli sebkât etmedi” diyerek eseriyle fahr etmektedir.

Yine müellif, adalet hadisine dayandığın sürece doğrulukla hükmetmek en kavi farzdır. Burada eser sahibi, kadılara, bazı öğütlerde bulunuyor. Kadı önce ahlakını güzelleştirmeli, yumuşaklıkla, dürüstlikle söz söylemeli. Kadı daima âlim ve fazıl kimselerle oturmalı, söz ve hareketinde her zaman sabit olmalı. Çarşı pazarda sık sık alış veriş etmemeli.

¹¹ Müellif iki yerde Türkçe, bir yerde de Türkî diyerek eserin dilini vurgulamıştır.

İnsanların toplandığı yerlerde oturması zülle yol açar, dolayısıyla böyle yerlerde oturmamalı. Daima Hakkın emrine uymalı, Onun yasakladıklarından daima kaçınmalı, demektedir.

Başlangıç kısmı diyebileceğimiz bu ilk bölüm, muhtar kavl¹² üzere kadı olmanın şartlarını bir soru üzerine Zeyn bîn Nuceym'in¹³ şu suretle yazdığını belirterek sona ermektedir: Kadı temyiz gücüne sahip, balığ, hür, nazar¹⁴, nutk sahibi ve Müslüman olmalı, kazf haddine çarptırılmış bulunmamalıdır. Burada *nazar* sözünün bakma, bakış; dikkat, izleme; düşünme, fikir; görüş, kanaat, mülahaza gibi anlamları içerdiğini belirtelim.

Başlangıç dışında eser “Der beyân-ı ...” (meselâ, “Der beyân-ı esbâb-ı kazâ”) diye başlayan 19 bölümden meydana gelmiştir. Bunları, ifadelerini biraz sadeleştirerek; *esbâb-ı kazâ, rüşvet, şehadetin kabulünde dört mesele, hediye türleri, yargılamanın maksadı, kadıların üç tür olması, taklid-i kazânın beş mertebesi, akrabaların arasını ıslah etme, on mevzuda kadının görüşü, hasmın talebi olmadan beş yerde kadının yemin teklifi, altı yerde hakk-ı mechule tahlif, on üç yerde hisbe tanıklığı, on iki yerde tek tanığın kabulü, şeriatin dört hükmü, yeminsiz kadı kavliyle tasdik olunma, kadıların davetlere icabeti meselesi, kadının yedi yerde karı-kocayı tefrik etmesi, mesâil-i şetta* (türlü sorunlar), *manzumenin hatimesi*, diye sıralayabiliriz. Bundan sonra eserin yazılış tarihi, nakiller ve eserin metninde geçen yukarıda belirttiğimiz *müsârat* ve *mecebûb* kelimelerinin izahı verilmiştir.

Biz aşağıda sözü geçen bu başlıklar altında anlatılanlardan bazısına özet olarak temas edeceğiz:

¹² Bir meselede, bir mezhebin hukukçularının çoğunca mezhebin içinde mevcut içtihatlardan seçilen ve bu seçime göre üstün tutulan ve fetvaya esas alınan görüş.

¹³ Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısri (ö. 970/1563), 926 (1520) yılında Kahire’de doğdu. Adı kaynaklarda Zeynelâbidin veya kısaca Zeyn olarak da geçmekte, dedelerinden Nuceym adlı birine nisbetle İbn Nuceym olarak anılmaktadır. Hanefi fakihî, <http://www.diyantislamansiklopedisi.com/ibn-nuceym-zeynuddin/>, 12.12.2016.

¹⁴ Burada *nazar* sözünün bakma, bakış; dikkat, izleme; düşünme, fikir; görüş, kanaat, mülahaza gibi anlamları içerdiğini belirtelim. Bkz. İsmail Parlatır, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yayınevi, gözden geçirilmiş 7. bs., Ankara 2014, s. 1269.

Esbâb-ı Kazâ (İspat Vasıtaları)

Başlağıçtan sonraki ilk bölüm olan “Esbâb-ı kazâ”¹⁵ (‘kazânın sebepleri’ yani yargılamanın delilleri / kanıtları, ispat vasıtaları) İbn Nuceym tarafından yedi tane olarak sayılmıştır. Bunlar *beyyine* (şahit ve senet gibi deliller), *ikrar*, *nükûl* (yeminden kaçınma), *yemin*, *ilm-i kadî* (hâkimin / yargıcın bilgisi)¹⁶, *karine*, *kasâmedir*. Kadılık ehliyeti *Dürr-i Muhtârda* yazılmıştır. Buna göre, kadılık ehliyeti şahitlik ehliyetiyle aynıdır. Fasık da kadılığa atanabilir ama günahkâr olur. Mecelle şarihi Ali Haydar Efendi’ye göre, adalet ve fıksızlık kadılığın şartlarından değildir. Fasıkın da kadı olması caiz olduğunu büyük Hanefi âlimlerinin ekseri beyan etmişlerdir. Fasık şer’î haddi tecavüz etmezse hükmü geçerli olur¹⁷. Kadı adalet ve iyiliğe sahip olsa pek güzeldir. Dünyevi düşmanlık üzere hükmü nafız / geçerli olmaz. Adaletli olursa caiz olur. Hüküm verirken sırasıyla Ebu Hanife, İmam Muhammed, Ebu Yusuf, Züfer ve Hasan b. Ziyad’ın kavlini izlemelidir. Müçtehit ise bütün kavillerde muhayyerdir. Bir işte iki

¹⁵ Buna “turuku’l-kadâ / kazâ” veya “Esbâbu’l-hüküm” de denir. Hacı Mehmet Günay, “Yargılama Hukuku”, İslam Hukuku El Kitabı, ed. Talip Türkan, Grafiker Ankara 2012, s. 409.

¹⁶ İlm-i kadî yani yargıcın bilgisi hk. Coşkun Üçok, Hoca Emin Efendi zade Ali Haydar’a atfen (bkz. *Dürrü’l-Hükkâm Şerhu Mecelletü’l-Ahkâm*, İstanbul 1330. IV, s. 557 v. ö.t.) şöyle yazmaktadır: “Yargılama usulü bakımından yargıç belli [had ve kısas] cezalar[ın]da olduğu gibi bağlanmamıştır: Tazir cezası verebilmek için yemin, iştirme tanıklığı (şahade alâ şahade), bir erkeğin ve iki kadının tanıklığı yeter. İlk zamanlarda hukukun diğer alanlarında olduğu gibi Tazir için de yargıcın duruşma dışında görüp işitmiş olduğu şeylere dayanarak hüküm vermesi prensibi kabul edilmişti fakat sonradan bu, yargıçları kötü kullanma yoluna götüreceği düşünülerek reddedildi ve ‘İlm-i kadî medar-ı hüküm olamaz’ prensibi konuldu.” bkz. “İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler III”, 49, <http://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php>, (E.t. 12.12.2016)

Bu hususta H. M. Günay, (“Yargılama Hukuku”, s. 413) şunları belirtir: “Hâkimin şahsi bilgisinden kasıt, hâkimin mahkeme süreci dışında herhangi bir şekilde öğrendiği bilgidir. Bir hâkim, bazen görev alanına giren bir suçla ilgili, görev gereği olmayarak bir bilgiye sahip olabilir. Hâkimin tesadüfen bir cinayete tanık olması, bir suç veya hak ikrarını duyması buna örnek verilebilir. Fakihlerin çoğunluğuna göre zina, hırsızlık ve içki içme gibi Allah haklarına ilişkin suçlarda hâkimin şahsi bilgisiyle hüküm verilemez. Hanefilere göre kul hakkına ilişkin suçlar ile Allah hakkı ve kul hakkının birleştiği suçlarda hâkimin şahsi bilgisiyle hüküm verilebilir.”

¹⁷ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm Şerhu Mecelletü’l-Ahkâm*, İstanbul, c. 4, 430-431. Orada konu hakkındaki Hanefi mezhebi içindeki görüşleri de naklediyor. H. M. Günay, “Yargılama Hukuku”, s. 399-400.

müftü arasında ihtilaf varsa, önce efkah kavli, sonra evra' kavli tutar. Bir işte hüküm vermede zorluk çekerse istişare etmelidir. En güzel bilginlerin sözünü alsın ve doğru gördüğü görüş ile hüküm versin. Fıkıhta kuvvetli olursa onu alsın. Önce ve sonra gelenlerden hiçbir görüş bulamazsa, kendisi fıkıhın bütün yönlerine vakıf ise hüküm verir, değilse âlimlerle istişare edip ortaya çıkan görüşlerle amel eder. Kadı hükmü tehir etse azline sebeptir, bu durumda günah işlemiş olacağı gibi, tazir de edilir.

Rüşvet Meselesi ve Kadının Taşınması Gereken Hasletler

Kadı tek başına veya adamları ile birlikte rüşvet alsa, aldığı hususta hükmü geçerli olmaz. Adil bir kadı ise fasık olur ve azli müstehak olur. Rüşvet kadının azlini gerektirir, ondan kaçınmak gerekir. Rüşvet meselesinden sonra, yargıcın taşınması gereken hasletler sıralanmaktadır: Kadı, dinde ve fehminde (anlayışında) mevsûk / güvenilir olmalı, afaf (namuslu, iffetli) ve salâhda (iyilik; dine olan bağlılıkta) sabit olmalı, sünneti, âsârı (kitaplar, yazılmış eserler), fıkıhın vücuhunu (imkânlarını) bilmelidir¹⁸. İctihat edebilmek kadı tayin edilmek için evleviyetle şarttır. *Molla Husrev* ve *Multekâ* kazâya akdar ve evlâ olan kimlerin layık olduğunu şüphesiz ihtiyar ettiler. Kadı *fazz* (huysuz, kötü sözlü, kaba) ve *galîz* (kaba)¹⁹, *cabbar* ve *anîd* (çok inatçı, dediğim dedikçi) olmamalıdır. Aciz kalmaktan ve zulme yol açmaktan korkan kimse kadılığı kabul etmemelidir. Kazâya dil ve gönülden talip olma, lakin senden bilir kimse yoksa o zaman senin için kabul etmek farz-ı ayndır²⁰. Bu noktada, büyük imamların kadı olmaktan kaçındığını biliriz. En meşhur örneklerden biri Ebu Hanife'dir.

¹⁸ Ali Haydar Efendi *Mecelle*deki 1792. maddedeki fehîm kelimesini açıklarken Zeyla'î'ye atfen aynı cümleyi kurmuştur, C. 4, s. 427.

¹⁹ Ali Haydar Efendi 1792. maddeyi şerh ederken "*fazz* ve *galîzin* mukabili güler yüzlü ve tatlı sözlü olmaktır. Hâkim huzuruna girenlere güzel muamele etmelidir." demektedir. C. 4, s. 429.

²⁰ Kuduri'de bu hususlar şöyle dile getirilmiştir: "Velâyet-i kâdî sahih olmaz tâ ki mevlâda şehadetin şartları cem olana dek ve ol mevlâ ehl-i ictihaddan ola. Kazâya dühul ile zarar yokdur ol kimse için ki nefsine itimad eder ki kazânın farzını eda eder. Kazâya dühul mekruh olur ol kimse[ye] ki kazâdan âciz olmaktan havf eder. Ve ol kazâda nefsi üzerine zulumden emin olmaz bu suretlerde kâdî olmak mekruhtur. Ve dahi velayeti taleb etmek ve sual etmek layık olmaz," Kuduri, *Aziziye Kuduri-i şerif tercümesi*, tr. Kars sancağı

Ehil olmayan kimsenin kadılığa girmesi, *Dürr-i Muhtârda* kat'î yasak diye yazılmıştır. *Sürre*, *Dâmâd* ve *Müeyyedzâdede* bulduklarımın çoğunu nazmettim. Buna kulak ver. Kadı bulunan şahısta aniden dört araz ortaya çıksa, yani o kör, sağır, deli ve mürted olsa, kadı mazul olur. Kadıda *hemm*, *nü'âs*, *gadb*, *cû'*, *atş* ve *hacet* (sıkıntı, uyku, öfke, açlık, susuzluk, hacet) olsa, o vakit yargılamadan el çeksin²¹. Bir hadisinde peygamberimiz, öfkeli veya şeb'an (doymuş, kanmış) ise hüküm vermesin buyurmuştur ("Kimse, öfkeli iken, iki kişi arasında hüküm vermesin." Buhari, Ahkâm 13)²².

Kadı yargılamayı mescitte yapabilir ama cami herkesin gelebilmesi için daha uygun bir yerdir. Kadının evinde dava dinlemesinde bir beis yoktur lakin o halde herkesin evine gelmesine umumi bir izin vermiş sayılır. Bir hususta taraflardan biri hükmü inkâr ederse mazul kadının hükmü makbul olmaz.

Bundan sonra eserde, şahitliğin kabulünde dört mesele, hediyelerin türleri işleniyor. Yargılamadan amacın adaleti açığa çıkarmak olduğu, emr-i maruf / iyiliği emretmek, nehy-i münker / kötülükten yasaklamak, def-i zulm etmek / zulmü kaldırmak, hak edene hakkı iletme, zalimlerden mazlumin hakkını almaktır, şeklinde formüleleştirilmiştir.

Hz. Ali'den gelen bir rivayette, kadıların bir kısmı cennet, iki kısmı cehennem ehlidir, denilmiştir. Cehennem ehlinin ilki hilaf kazâ eyleyen (bile bile haksız hüküm veren) bilgin kadılardır. İkincisi ise bilmeden hilaf (haksız) hüküm veren kadılardır. İlim sahibi seyyidlere ise Allah ilmi bağışlar; ilmiyle amel eden kadılar cennet ehlidirler²³.

mutasarrıfı Emin Fehim Paşa, Şirket-i Sahhafiye-i Osmaniye Matbaası, 5. bs. [İstanbul] 1323, s. 295.

²¹ Bkz. Mecelle, md. 1812: Sağlıklı düşünmeye mani arazlarla hâkimin zihni meşgul iken hükmetmemelidir.

²² <http://www.ayethadis.com/ofkeli-oldugun-zaman-hukum-verme/>, (E.t. 12.11.2016) Bu hadis ulaşabildiğimiz kaynaklarda yalnızca hâkim öfkeli iken hüküm vermesin, şeklinde geçmektedir. Bkz. "Hz. Peygamber'in, "Hâkim öfkeli iken hüküm vermez" (Buhârî, "Ahkâm", 13; Müslim, "Akâziye", 16) hadisinde geçen "hüküm vermez" ifadesi de "hüküm vermesin" anlamında kullanılmıştır.", <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=110120>, (E.t. 12.12.2016). Ayrıca bkz. Mecelle, 1812. md. Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelletü'l-Ahkâm* c. 4, s. 458.

²³ Ali Haydar Efendi bu rivayeti hadis olarak vermiştir: *Dürerül-hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Gül Neşriyat, C. 4, s. 427.

Taklîd eylemek için ruhsat verilmiştir yani taklid etmek mübahtır. Ama terk etmek azîmettir. Taklid-i kazâ kadılığa atanma anlamına gelir²⁴. Acaba kimler kadılığı kabul etmeli? Beş durumda kadılığı kabul etmek vaciptir. Ayrıca kadılığı kabul etmenin müstehap, mekruh, muhayyer (seçimlik) ve haram olduğu haller de vardır. Başka aslah (daha iyisi) olmadığı takdirde bir kişinin kadılığı kabul etmesi vaciptir. Gayr-i salih göre aslah varsa ikincinin kadılığı kabul etmesi müstehap olur. İyilik ve iş yapmada iki kişi birbiriyle müsavi ise bunlar kadılığı kabul veya redde (muhayyerdirler) serbesttirler. Birisi salih (iyi) ama bir başkası kendisinden aslah (daha iyi) ise birincinin kadılığı kabul etmesi kuşkusuz mekruhtur. Nefsine tabi cahilin ise kadı olması haramdır.

Akrabaların arasını ıslah etmeye çalışmalı, acele karar vermekten kaçınılmalıdır. Zira akraba arasını düzeltmek iyi haslettir. Taraflar anlaşmayı kabul ederlerse ihtilaf sulh hükümlerine göre sonuçlandırılır²⁵.

Bundan sonra on mevzuda kadının / yargıcın görüşü anlatılmaktadır. Bu noktalarda kadı muhayyerdur, iki halden birini tercih etme hakkına sahiptir.

Hasmın talebi olmadan beş yerde kadının yemin teklifi edebileceği anlatılmaktadır. Hasmın talebi üzerine davacıya yemin verilir. Beş yerde ise kadı için yemin ettirme haktır.

Daha sonra altı yerde hakk-ı mekhule tahlif, on üç yerde hisbe tanıklığı, on iki yerde tek tanığın kabulü, şeriatın dört hükmü, yeminsiz kadı kavliyle tasdik olunma, kadıların davetlere icabeti meselesi, kadının yedi yerde karı-kocayı tefrik etmesi, mesâil-i şetta (türlü sorunlar), manzumenin hatimesi gelmektedir.

Şeriatların dört hükmü ise iyiyi kötüden ayıran şer'î hükümlerin dört yolla sabit olmasıdır ki bunlar da tebyin (açıklama; iyiyi kötüden ayırma), iktisar (kısaltma), inkılab, istinad (bir şeyi delil sayıp bir meseleyi onun üzerine dayandırma)dır. Burada müellif *Eşbâha* dayanmıştır.

²⁴ Taklid-i kazâ: (Kelimenin Arapça'daki "tâyin etme" mânâsından) Hâkimliğe nasp ve tâyin etme. Kubbealtı Lügati, "taklit" girdisi, <http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=TAKL%C4%B0T%20%E2%80%93%20TAKL%C4%B0D&mi=0>, (E.t. 18.12.2016)

²⁵ Ayrıca bkz. H. M. Günay, "Yargılama Hukuku", s. 407.

Yeminsiz kadı kavliyle tasdik olunma

Mazul kadıdan bir şahıs benden bin kuruşu haksız aldın diye iddia etse, kadı, gaib falanca senden bin kuruş talep etti, sabit oldu, ben de hükmettim, senden aldım, ona verdim, bende bir şey kalmadı dese, kadının sözü doğru sayılır, yemin etmesi istenmez.

Bu tür eserlerde çok işlenen kadıların davetlere icabeti meselesi, bu eserde de yer bulmuştur. Burada da kadının sadece kendisine yapılan davete gidemeyeceği, umuma açık yani herkesin davet edildiği yere ise gitmesinde beis olmadığı, davete icabet etmenin Resulallah'ın sünneti olduğu belirtilmiştir.

Hâkimin yedi yerde karı-kocayı karısından tefrik etmesi, on üç boşanmadan yedisinin hâkimin hükmüne bağlı olduğu ifade edilmiştir. Bunlar cebb (haya veya zekerin kesik olması), cinsel iktidarsızlık, kocanın eşine denk olmaması, kocanın din ve İslamdan kaçınması, bulug muhayyerliği, mehrin noksan olması ve li'ândır. Bu hallerde boşanma hâkimin kararına muhtaçtır.

Mesail-i Şetta

Bu başlıkta ise padişahın (devlet başkanının; devletin) bir hususun dinlenmesini kadıdan yasak etmesi halinde kadının bu hususu dinleyip karara bağlayamayacağı, işlenmiştir. Kadıların hitap ederek, duruşmada, tarafların yüzüne karşı zinhar gülemeyeceği, fısıltıyla birisine bir şey söyleyemeyeceği, işaret edemeyeceği; taraflara hediye ve ziyafet veremeyeceği, ekser fukahaya göre sultan ister adil, ister kâfir olsun şüphesiz kazâ-i taklidin (kadı tayininin) caiz olduğu, mahkemede tarafların hakaretleşmeleri halinde kadının onları hapsedebileceği, tazirle cezalandırabileceği veya affedebileceği, hanımlara yargılama görevi verilmesinin had ve kısasta hükümleri caiz olmadığı için uygun (layık) olmadığı belirtilmiştir.

tir²⁶. Kuduri'de bu husus şöyle söze dökülmüştür: "Avratın her nesnede hükmü caiz olur hudd ve ksâsdan maada."²⁷

Hatimet'l-Manzume

Manzumenin sonunda ise müellif, kadı kardeşlerime bu nazmım yadigâr olsun, onun adını Âdâb-ı Kuzât koydum ve edeble hâkimlere hediye eyledim, dedikten sonra *Cevher* usulüyle yazılış tarihi düşürmüştür. Son beyitte ise Âdâbı nazm eden Kamil'in dua eden kemter bir kul ve bu eserinde çok olan hatalarının affa muhtaç olduğu belirtilmiştr.

Kitap 9 C[emaziyelahir] 1266 / 22 Nisan 1850'de tamamlanmıştır. Bu tarih 31. Osmanlı padişahı Abdülmecid'in (2 Temmuz 1839-26 Haziran 1861) saltanatına tekabül etmektedir. Bu devir Türk siyaset ve hukuk tarihinde Tanzimat Devri dediğimiz yeni bir devrin başlangıcıdır. Türkiyenin modernleşmesi veya Batılılaşması bu devirden başlatılmaktadır. Hukuk sahasında da Garptan hukuki müesseseler ve kanunların alındığı çağ, bu çağdır. Kitabın, Gülhane Hatt-ı Hümayununun kıraat edilmesinin üzerinden 11 sene geçtiği esnada yazılması tesadüfi değildir. Bu devirde kadıların birçok yetkisi kısıtlanmış ve görevleri sınırlandırılmıştır. Yine bu devirde, vergilerin iltizam usulü yerine merkezden muhassıl atanarak toplanması usulü getirildiği gibi, naiplerin de mahkeme harçlarını toplayıp onlarla geçinmesi yerine, kendilerine merkezden maaş verilerek mahkeme harçlarının hazineye aktarılması usulü getirilmiştir. Böylece hem mansıp, arpalık, maişet kadılarının naip ataması yetkisi kaldırılmış, bunun sonucu olarak naiplerin topladığı mahkeme gelirlerinin bir kısmını sözü edilenlere ödemesi usulü ortadan kalkmıştır²⁸.

²⁶ H. M. Günay, s. 400-401: "Şafii, Maliki ve Hanbelilere göre hâkimin erkek olması da şarttır. İbn Cafer et-Taberi ve İbn Hazm'a göre hâkimlik mesleğinin gerektirdiği bilgi ve beceriyi elde edebildiği takdirde o kadın hâkim olabilir. Hanefilere göre ise kadının hâkim olarak tayin edilmesi caiz olmamakla birlikte, tayin edildiği takdirde bu geçerli olur. Kadın hâkimin ceza davaları dışındaki davalarda verdiği hükümler geçerlidir."

²⁷ Kuduri, s. 297.

²⁸ Jun Akiba, "Kadılık Teşkilâtında Tanzimat'ın Uygulanması: 1840 Tarihli Ta'limnâme-i Hülkâm", Osmanlı Araştırmaları, XXIX, İstanbul 2007, 9-40

Basma Nüshaya Yapılan Eklmeler

Basmaya gelince yazmalardaki metnin ardından ona “İkrârü’l-marîz alâ erba’âti evceh”, “Bi-feyzihi Te’âlâ” başlıklı iki yeni bölüm eklemiştir. Böylece basma nüsha, el yazmalarına göre 14 beyit daha fazladır.

Bu iki ek kısımdan sonra “Karazahâ ve harrerehâ efkarü’l-mevâlî Sahhâflar Şeyhizâdesi Ahmed Nazîf el-mu’âvinu’s-sânî be-kâdî-i Dârî’l-hilâfeti’l-aliyye bi-mennihi ve keremihî te’âlâ.” kaydı gelmektedir. Buna göre basma nüshayı çizgilerle bölen ve bölümleri içine yerleştiren, hattını yazan Dârü’l-hilâfeti’l-aliyye (İstanbul) kadısının ikinci yardımcısı Sahhâflar Şeyhizâdesi Ahmed Nazîf’dir. Bunu, hakkında bilgi elde edemediğimiz Kamil üstüne, Teftiş-i Evkâf ketebesinden Seyyid Hasan Tahsin Şevki’nin bazı sınırlı bilgiler de veren ve şairi vaktin İbn Kemal’i diye niteleyen övgünâmesi ve duanâmesi takip etmektedir. Vaktin İbn Kemal’i diye pek övülen eserin şairi Kamil’in şu ana kadar herhangi bir yerde kaydına ulaşamamış olmamız şaşırtıcıdır.

Bu bölümden sonra da “Hâzâ li-muharririhî’l-fakîr es-Seyyid Hasan Tahsîn Şevkî an ketebei Teftiş-i Evkâf” kaydı gelmekte, onu da Farsça, Türkçe ve Arapça 3 beyit izlemektedir.

En sonda da “İşbu Âdâb-ı Kuzât nâm kitâb nâdiretü’n-nüsha ve’l-müsetetâbın tab’ ve temsîli Takvîmhâne-i Âmirede bin iki yüz altmış sekiz senesi Rebiülulâ evâhirinde resîde-i destgâh-ı hüsn-i tekmîl olmuşdur.” suretinde bir kayda yer verilmiştir. Buna göre basım tarihi 14-23 Ocak 1852 arasında bir güne denk gelen eserin nüshaları nadirdir. Böylece eser yazılmasından iki yıl sonra basılmış olmaktadır. Övgüsü, duası ve ilave beyitlerinin kitapta bulunmasından, kitabın bastırılmasında Şevki’nin bir rolü olabileceği akla geliyor.

Eser daha geniş bir tahlili hak etmekte ise de bu kere Kamil’in eseri hakkında okuyucuya belli bir fikir vermek için eserin içeriğinden kısaca söz edilmiştir. Şunu söyleyebiliriz ki, müellif bu küçük eserine koca bir muhakeme hukukunu, birçok konusunu atıf yoluyla da olsa, sığdırmayı başarmıştır.

Metin

Remel Bahrinden

fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

---/ ---/ ---/ -.-

Huve'l-feyyâz [v. 1b]

Bismillahirrahmanirrahim

Hamdülillâh oldı zîbâ işbu nazm-ı dil-keşân

Çün şerî'at kıldı ihsân ol Kerîm-i lâ-mekân

Sad dürûd u ve's-selâm olsun Habîbün rûhına²⁹

Hem dahi ashâb ü âl ü tâbi'inine hemân

Hazret-i Abdülmecîd Hân ol-durur dârâ-cihân

Tâli'-i şâhânesi olsun küşâde her zamân

Adl ü ihsân lutf u cûdî âleme pek çok-durur

Siyyemâ ehl-i ulûma dâd ü ihsânı ayân

Çok mekâtib yapdı ol şâh ilm ü irfân ehline

Cümle etfâl şevka geldi ilme oldu tâlibân

Ömr ü ikbâl dâd ü iclâli anın olsun füzûn

Dem be dem tahtında ol şâh ola dâim kamrân

Kevkeb-i ikbâli olsun burc-ı alâda³⁰ sâye-bân

Müzmahil etsün Hüdâ a'dâ-yı din ü kâfirân

Bir güher peydâ idi asrında anın bî-nazîr

²⁹ Aslında "Sad dürûd u selâm" (selâm sad ile) idi; vezin ve anlam gereği böyle yapıldı.

³⁰ Burada vezin bozuluyor. Burc 'alâda... yazıyor.

İlm ü 'ıffet fazl ü hikmet sâhibi idi hemân
 Arif Hikmet Beyefendi oldu müftü'l-enâm
 Şevka geldi cümle ânâm hem dahi dânişverân
 Lutf u cûd ihsânı efzûn idi ol vâlâ-cenâb
 Bâhusûs ashâb-ı fazla oldu ihsânı ayân
 Pâdişeh durdukça dursun mesned-i fetvâda ol
 Çeşme-i feyzinden içsün hep 'ıtâş-üftâdegân
 Pek müşevveş olmuşıdı çün kazâ keyfiyyeti
 Nâ-ehil elinde kalmışdı hükûmet çok zamân
 Çünkü teşrif eyledi ol zât-ı vâlâ-mesnede
 Ehlini temyiz için ol kıldı te'sis imtihân
 Görmedüm ben fikh içinde Türkçe bir manzûm kitâb
 Tâ ola bu nazm-ı dil-keş yâdigâr-ı kâdiyân
 Çünkü bu abd kem-bidâ'a geldi bir şevk-i cedîd³¹
 Türkçe âdâb-ı kazâyı eyledim bir bir beyân
 Yâver-i tevîk-i Hakla eyledim nazma şürû'
 Hıfz u hırz itsün anı hükkâm ü nüvvâb her zamân
 Çün hadîs-i adl-sâ'at nazmına kıl istinâd
 El-kazâ bi'l-hakki min akva'l-ferâyizdir hemân
 Evvelâ tehzîb-i ahlâk eylesün kâdî olan [v. 2a]
 Rıfk u ıffet kavl-i leyyin etmeli dâyim hemân
 Ehl-i ilm ü fazl ile kâdî ola dâyim celîs

³¹ Vezin bozuktur. Mana bakımından "Abd-i kem bidâ'aya" olmalıydı?

Kavl ü fi'linde hemîşe sâbit olmakdır hemân
Sûk u bâzârda dem â dem itmesün bey' ü şîrâ
Mecma'-ı nâsda oturmak zülle mcibdir hemân
Emr-i Hakka imtisâl etmek gerekdir dâimâ
Nehy-i Bârîden dem â dem ictinâb itsün hemân
Çünki Zeyn bin Nuceymden itdi bir sâil suâl
Kavl-i muhtâr üzre yazmış şart-ı kâdîyî hemân
Akl ü hürriyyet nazar nutk hem dahi İslâm bulğ³²
Sâbi'inci hadd-i kazfdan sâlim olmakdır hemân.

Der beyân-ı esbâb-ı kazâ

Çünki esbâb-ı kazâyı bilmek istersen ayân
Sâhib-i *Eşbâh* tarîk-i seb'ada etmiş beyân
Beyyine ikrâr nkl ü hem yemîn etmek-drr
İlm-i kâdî hem karîne hem kasâmedir hemân
*Dürr-i Muhtâr*da yazılmış kâdının ehliyyeti
Şâhidin ehliyyeti şartından olmuşdur hemân
Fâsık ehlidir anın taklîd amâ âsim olur
Adl ü sâlih olsa kâdî pek güzel şeydir hemân
Dünyevî 'udvânî üzre hükmi nâfiz olmadı
Adl olursa hükmi câiz olması lâyük hemân

³² Ashı "Akl ü hürriyyet ve nazar ve nutk hem dahi İslâm bulğ"; vezin gereği yukarıdaki gibi okundu. A2'de bulğ'dan önce de "ve" var.

Hazret-i Ebâ Hanîfe sonra hazret Yûsufun³³
 Sonra hazret-i Muhammed kavlini tutsun hemân
 Hem Züfer sonra Hasan bin Ziyâdın [kim] kavlini
 Müctehid ise muhayyer cümle akvâlde hemân
 Bir emrde iki müftî beynine düşse hilâf
 Kavl-i efkâh sonra evra' sözünü tutsun hemân.
 Olsa müşkil bir hüküm emrinde kıl sun meşveret
 Ahsen-i dânişverânın kavlini alsun hemân
 Eylesün hüküm ü kazâ gördüğü doğru kavl ile
 Fi'l-fıkıh akvâ olursa anı ahz etsün hemân.

Hiç rivâyet bulmasa kâdî selefden hem halef [v. 2b]
 Hep vücûh-ı fıkha âlim ise kâdî ol zamân
 Ehl-i ilm ü ehl-i fıkıh ile ederse meşveret
 Ol ekâvile amel kıl sun o kâdî bigümân
 Etse kâdî hükmi te'hîr müstehakk-ı azl olur
 Hem asimdür hem dahi ta'zîre şâyândır hemân

Der beyân-ı rüşvet

Alsa rüşvet kendi ya a'vânı yekdil yekcihet
 Hükmi nâfiz olmaz anın ol husûsda bil hemân

³³ Hazret-i Ebâ Hanîfe. Böyle yazıyor ama "ebâ" okunması için Arapçada, kelimenin başına gelmesi gereken nida ifadesi yok. Aslında Ebû Hanife olmalı.

Adl ise fâsık olur hem in'izale müstehak
Azli vâcib bir fi'ildir ictinâb et sen hemân
Lâyık oldur dinde mevsûk olmalı fehminde hem
Hem 'afâf ü hem salâhda sâbit olmakdır hemân
Sünnet ü âsâra âlim hem vücûh-ı fıkha kim
İctihâd şart evleviyyet oldu kâdiya hemân
Mültekâ hem *Molla Husrev* eylediler ihtiyâr
Akdar u evlâ olan lââyık kazâyâ bigümân
Olmaya fazz ü galîz hem dahi cabbâr ü anîd
Acz ü zulmden korkan âdem olmasun kâdi hemân
Anı taklîd eylemek ruhsat-durur ya'nî mübâh
Oldı terk etmek 'azîmet kâdi hakkında hemân
Olma tâlib sen kazâyâ hem lisân ü kalb-ile
Senden âlim olmaz ise farz-ı ayn olur hemân
Gayr-ı ehl olan kimesne eylese ana dühûl
Dürr-i Muhtârda yazılmış hürmet-i kat'ı hemân
Sürre vü *Dâmâdda* buldum hem *Müeyyedzâdede*
Ekserin nazma getürdüm gûşi-mâl et sen hemân
Dört hisâl itse zuhûr kâdi olana nâgehân
Kör sağır mecnûn ve³⁴ mürted olsa ma'zûldur hemân
Ârız olsa kâdiya hemm ü nü'âs ü gadb ü cû'

³⁴ Basmada "ve" var.

‘Atş u hâcet olsa keff etsün kazâdan³⁵ ol zamân
 Bir hadîsinde buyurdu eylemez kâdî kazâ
 Olsa gadbân yâ ki şeb‘ân keff-i yed etsün hemân.
 Hükm için kâdî otursa zâhirân mescidde hem [v. 3a]
 Câmi‘ evlâdur cülûsa hâss u âmm gelsün hemân
 Lâ-be’isdür etse dârında cülûs ahkâm için
 İzn-i âmm ile dühûle eylesün ruhsat hemân
 Bir husûsda hükmî inkâr etse hasmeynden biri
 Olmadı makbûl ma‘zûl kâdînin kavli hemân

Der beyân-ı mesâil-i erba‘a fî kabûli‘ş-şehâde

Bir husûsda kâdî farzan etse inkâr hükmünü³⁶

³⁵ Basmada “kazâyı” şeklinde.

³⁶ Ve lev şehide şahidân enne‘l-kâdî kadâ li-fülân alâ fülânin bi kezâ ve kâle‘l-kâdî lem akdî bi-şey‘in lâ yecuzu şehâdetühümâ ‘indehümâ ve ‘inde Muhammed rahimehullah yukbelu ve yunfezu ve hâhunâ erba‘a mesâilin ihdehâ hâzihi ve’s-sâniyetü mes‘eletü‘l-kumtâr ve kad zekernâ es-sâlisetü eş-şahidü iza ra‘e hattahu ve lem yetezekker el-hadîsete er-râbi‘atu izâ vecede sima‘ahu fî kitâbi‘l-ahbâr ve lem yetezekker Muhammed rahimehullah cevveze fi‘l-küllî ve vesse‘a ve Ebu Hanife rahimehullah lem yücevviz ve dayyaka fi‘l-küllî hatta kallet rivâyetü‘l-ahbâr ma‘a kesreti simaihi ve fe innehu revâ ennehu semî‘a min elfi ve mi‘etey reculin gayre ennehu yeşteritu min vakti‘ş-simai ilâ vakti‘r-rivâyeti ve Ebu Yusuf rahimehullahu cevveze izâ vucide fi divânihi ve fi rivâyetihi‘l-ahbârî ve lem yücevviz fimâ sivâhümâ min *Hulâsati‘l-Fetâvâ* kezâ fî *Fetâvâ‘l-Feyzi‘l-Kerekî*. [İki tanık, kadı filan için (lehine ve) falan üzerine (aleyhine olmak üzere) şöyle hüküm verdi diye tanıklık etse ve kadı da ben bir şeye hükmetmedim dese, ikisine göre (Ebu Hanife ve Ebu Yusuf) o iki kişinin tanıklığı caiz olmaz. Muhammed’e göre ise, Allah ona rahmet eylesin, kabul olur ve geçerli olur (uygulanır). Burada dört mesele vardır. Biri budur. İkincisi kımtar meselesidir ve onu da zikrettik. Üçüncüsü tanık kadının yazısını görmesi ve hadiseyi hatırlamamasıdır. Dördüncüsü *Kitâbu‘l-Ahbâr*da onun işittiğine dair bilgi bulması ve yine hatırlamamasıdır. Bu dört meselenin tamamında İmam Muhammed genişletici bir tavır takınmış ve caiz görmüştür. İmam Ebu Hanife ise daraltıcı bir tavırla tamamında caiz görmemiştir. Tâ ki çokça işitmesine rağmen, haber rivayetleri azalmış, ve 1200 kişiden

Çün şehâdet kılsa gûyâ kâdî üzre şâhidân
Sen falan üzre falanın hakkıçün etdin kazâ
Hem Muhammed kavli üzre oldu makbûl şâhidân
Bunda vardur dört mesâil birisi ancak budur
Kımtar-ı kâdî ikinci hattı görse şâhidân
Sûret-i sâlis tezekkür kılmasa asla şühûd
Râbi'inci istimâ'ın bulsa farzan şâhidân
Fi'l-Kitâb Ahbârda ammâ gelmese hâtırların
Kavl-i mercûh üzre makbûl oldu kavl-i şâhidân

Der beyân-ı envâü'l-hedâyâ

Hep hediye üç nev'dür oldu birisi helâl
Mühdâ âhız cânibeynden bigaraz olsa hemân
Li't-teverrüd üzre ihdâ olunan şeydür helâl
Cânibeyne ol harâmdur nefse zulm için olan
Cânib-i mühdâ aleyhe verilen oldu harâm
Ol hediye keff-i zulm için verilmişdür hemân
Sâhib-i Eşbâh yazmış iki mühdâden cevâz
Şâh u paşadan hediye sen kabûl eyle hemân
Olsa mühdâ akribâsı yâ mukaddem âdeti

duyduğu rivayet edilmiştir, başka işitme vaktinden rivayet (aktarım) vaktine kadar şart koşmaktadır. Ebu Yusuf, Allah ona rahmet eylesin, divanında veya haber aktarım (kayıtlarında) böyle bir kayıt bulunuyorsa caiz görmüş, bu ikisinin dışındaki durumlarda caiz görmemiştir. *Hulâsatu'l-Fetâvâ*da, ayrıca *Fetâvâ Feyzi'l-Kerekî*de de böyledir.]

Alması kâdiya câiz bu iki yerde hemân
 Câiz oldu ehl-i ilme bîgaraz olmazsa ger
 Vâiz ü müftî ve³⁷ imâm alsun hediye her zamân.

Der beyânü'l-maksûdi ani'l-kazâ [v. 3b]

Maksad oldur hem kazâdan adl izhâr eylemek
 Emr-i ma'rûf nehyi münker def'-i zulm etmek hemân
 Müstehakka hakk[1] îsâl eylemek oldu savâb
 Zâliminden almak oldu hakk-ı mazlûm hemân.

Der beyân-ı kâdînin üç kısma münkasım olduğu

Çün Alidendür rivâyet oldu üç kısma kazâ
 Ehl-i düzehdür ikisi birisi ehl-i cinân
 Kısım-ı evvel kâdî-i âlim kazâ eyler hilâf
 An-cehil eyler kazâyı kısım-ı sâni câhilân
 Seyyidîn dânişverâna ilm-i hak eyler 'atâ
 Ehl-i cennetdür sunûf-ı âlimân-ı âmilân

Der beyân-ı merâtib-i taklîd-i kazâ alâ hamse sûre

Çün kazâ beş sûret üzre vâcib oldu evvelâ
 Müstehab mekrûh muhayyer hem harâm oldu hemân
 Hem ta'ayyün etse bi'l-farz gayrı aslah olmasa

³⁷ Vezin gereği silinmelidir.

Vâcib oldu hem kabûl etmek kazâyı ey civân
Gayr-ı sâlih olsa farzan aslah olsa andan ol
Hem kabûl etmek kazâyı müstehab oldu hemân
Gayr ile olsa müsâvî fi's-salâhi ve'l-kıyâm °
Red kabûlde ol kişi oldu muhayyer ey civân
Kendi sâlih gayrı aslah olsa asrında anın
Etmesün asla kabûl ol oldu mekrûh bigümân
Olmayan insâf-ı bî-dîn nefse tâbi' câhilin
Hem harâm oldu ana taklid etmek el-amân

Der beyân-ı ıslâh-ı akârib-i beyni

İki kardaş yâ benü'l-a'mâm tehâsum itseler
Lâyık oldur hükme ta'cîl etmesün kâdî olan
Def'-i meclis eyler ancak beynlerin ıslâh için
Akribâ beynini ıslâh nik hasletdür hemân

Der beyânu'r-re'yi li'l-kâdî fî aşrata mevâzı' [v. 4a]

Re'y kâdînin-durur on yerde ey sâhib-kemâl
Müdde'îye evvelâ kâdî suâl etse beyân
İmtinâ' etse sebebden kâdî lâ-yücbir aleyh
Hem hisâb-ı deyn matlûb eylemek an cânibân
Ol ikisi imtinâ' eylerse lâ-cebr aleyh

Hem şühûdun beynini tefrîk üçüncidür hemân
 Hem zamân hem mekândan³⁸ oldu dördünci suâl
 Hâmisinci câiz oldu itse tahlîf şâhidân
 Sâdisinci eb ü³⁹ vasîden birisi satsa akâr
 Hem muhayyer oldu kâdî nakz ü imzâda hemân
 Sâbi'inci habs-i medyûn müddetinde yâ firâr
 Oldı kâdî hem muhayyer meks ü takyîdde hemân
 Sârik ü medyûn-ı mahbûsun firârı havf ola
 Sâmininci kayd ü bendinde muhayyer kâdiyân
 Tâsi'inci şâhidîne dîn ü İslâmdan suâl
 Âşirinci bey' iderse bir akârı nâzırân
 Hâin ise azl ider yâ zamm ider ana sika
 İşbu sûretde muhayyer oldu kâdîlar hemân

Der beyân-ı tahlîfü'l-kâdî bilâ talebi'l-hasm fî hamse mevâzi'

Müdde'î tahlîf olunur hasmı tâlib olsa ger
 Beş mahalde oldu tahlîf hakk-ı şer' olmuş hemân
 Müşterî şefî' nafaka gâibin hem zevcesin
 Meyyit üzre iddi'â-yı deyn iden dâyin hemân
 Hâmisinci mülkün isbât ider-ise müstehakk
 Tâlib-i hasm olmadın kâdî yemîn virir hemân

³⁸ Basmada "mekan".

³⁹ Vezni bozuyor.

Bıkr-i bâliğ olsa farzan itse tefrık iddi'a
Kâdı tahlîf eyler anı zevce danışmaz hemân

Der beyân-ı hakk-ı mechûle tahlîf fi sitte mevâzi'

Hakk-ı mechûl üzre kâdı kimseye vermez yemîn
Şeş suver *Eşbâh*da gördüm etmiş istisnâ hemân
Çü mütevellî'l-vakfla eytâma olan evsiyâ
Bu iki sûretde ithâm etse farzan kâdıyân
Mûde'inden etse mûdî hem hıyânet iddi'a [v. 4b]
Rehn-i mechûl hem dahi da'vâ-yı sirkat gâsıbân
İşbu altı yerde kâdı hasmına verir yemîn
Sâhib-i *Eşbâh* tecvîz kıldı tahlîfi hemân.

Der beyân-ı şehâdet-i hisbe fi's-selâse aşrata mevâzi'

Oldı on üç yerde makbûl hem şehâdet hisbeten
İstimâ' eyler kuzât anı de'âvisiz hemân
Fi'l-vakıf tatlık-i zevce hem talâk ta'lîkdür
Hürr ü tedbîr-i civârî hem hilâl-i Ramazân
Hul' neseb haddü'z-zinâ vü hadd-i şürb îlâ zıhâr
On üçünci hürmetü'l-müsâhere olmuş hemân
Etse te'hîr-i şehâdet şâhid-i hisbe bir ay
'Özri olmazsa anı kâdı kabûl etmez hemân.

Der beyân-ı kabûl-i şâhid-i vâhid fî isnâ aşrata mevâzi'

On iki sûretde makbûl adl-i şâhid vâhidin
 Evvelâ takvîm-i mütlef cerh ta'dîl tercemân
 Cevdetü'l-müsellem fihî hem dahi isbât-ı 'ayb⁴⁰
 Kâdî gönderse resûlî tezkiye için hemân
 Ba'de meza'l-müdde oldu dahi ihbâr-ı feles
 İ'tidâl 'ındinde görmek şehr-i Ramazânı hemân⁴¹
 Erş mütlif etse takvîm eylese ihbâr-ı mevt
 Etse ihbâr oldu makbûl kavî-i emîn-i kâdiyân
 İşbu on iki suverde yek güvâh olsa eger
 Adl olursa çün kabûl eyler anı hep hâkimân.

Der beyânı ahkâmı erba'a şerâyi'

Dört tarîkla sâbit oldu şer'-i ahkâm-ı mübîn
 Evvelâ tebyîn-i sâni iktisâr oldu hemân
 İnkılâb oldu üçüncü râbi'inci istinâd
 Bu'l-bekâ Eşbâh kıldı işbu ahkâmı beyân.

Der beyân-ı bilâ yemîn kâdî kavliyle tasdik olındığı [v. 5a]

Kâdî-i ma'zûldan ancak etse bir şahs iddia

⁴⁰ Bu mısraın da vezni bozuktur.

⁴¹ Bu mısraın da vezni bozuktur.

Haksız aldın bin gurûşum ver bana dese hemân
Zeyd-i gâib bin gurûşı etdi senden hem taleb
Sâbit oldu ben dahi hükm ü kazâ etdim hemân
Senden aldım Zeyd'e verdim bende bir şey kalmadı
Hem yemînsiz sâdık oldu kâdı kavlinde hemân.

Der beyân-ı icâbet-i kâdî ile'd-da'avât

Hem culûs ikbâl-i hasmeyn beynini kılsun sivâ
Da'vet-i hâssa icâbet eylemez kâdî olan
Da'vet-i âmma icâbet eylese lâ-be's olur
Sünnet-i fahru'r-resûldür kıl icâbet ân be ân

Der beyânı tefrîku'l-kâdî beyne'z-zevceyn fi seb'a mevâzi'

Firkata on üçden yedisi oldu muhtâc-ı kazâ
Firkata olmazsa tevârüs pâydâr olur hemân
Firkata bi'l-cebb ⁴²ve 'unne hem kefâet olmasa
Zevc ibâ eyleyse farzan dîn ü İslâmdan hemân

⁴² el-Mecbûbu huve maktû'u'z-zekeri ve'l-husyeteyni ve'l-hasiyyu huve maktû'u'l-husyeteyn fekat ve'l-mu'annin men lâ yekdiru'l'l-cimâe ev yesilü ile's-seyyibi düne'l-bikri ev lâ yesilu ila imraetin vahidetin bi-aynihâ ve yukalu el-maktû'u'z-zeker mezkûrun eydan kemâ yukalu el-maktû'u sürrati mesrûrun *Külliyatü Ebu'l-Beka*. [El mecbûb, zekeri ve testisleri kopmuş erkek demektir. Hasiyy ise sadece testisleri kopmuş kişi demektir. Mu'annin ise cinsel ilişkiye gücü yetmeyen (iktidarsız) demektir, veya yaşlılığa erişmiş bekâr olmayan kişi demektir, veya bir kadının bizzat kendisine erişemeyen kişi demektir. Göbeği (sürra) kesik olana da *mesrûr* (sürra göbek demek mef'ul kalıbına aktarılınca mesrur olarak okunur) dendiği gibi zekeri kesik olana da *mezkûr* denir. *Külliyatü Ebu'l-Bekâ*.]

Çün bülûğıyla muhayyer mehri noksân hem li'ân
Kâdı tefrîkine muhtâc oldu heft sûret hemân.

Mesâ'il-i şettâ

Bir husûsun istimâ'ın kâdıdan nehyitse şâh
İstimâ'ı gayr-ı câiz ol husûsda ba'de-zân
Bir husûsda Zeyd farazâ olsa mukazza aleyh
Ol husûsun istimâ'ı gayr-i câizdür hemân
Dıhk nazar musâr işâret kılma zinhâr vechine
İhda'e'l-hasmeyne olmaz hem ziyâfet ey civân
Çün kazâ-i taklîd câiz didi ekser fukahâ
Olsa sultân adl ve⁴³ câiz yâ ki kâfir bîgümân
Meclis-i kâdîda hasmeyn birbirin şetm itseler
Ol⁴⁴ ikisin habs ü ta'zîr yâ ki afv eyler hemân
Olmadı lâıyk nisâya çün kazâ tevliyyetin
Hadd ve kavedde hükmi câiz olmadı anın hemân.

***Hâtimetü'l-manzûme* [v. 5b]**

Kâdıyân ihvânıma olsun bu nazmım yâdigâr
Nâmına Âdâb-ı Kuzât tesmiye kıldım hemân
Bi'l-edeb hükkâma işbu nazmım ihdâ eyledim

⁴³ S. N. Gerçek nüshasında "ve" yoktur.

⁴⁴ S. N. Gerçek nüshasında "Ola".

İşbu mısra' düşdü târîh kâmilten cevher-feşân
Nâzım-ı Âdâb-ı Kâmil abd-i kemter dâiyân
İşbu nazmında hatâ çok afva muhtâcdur hemân.

Temmet hâzihi'l-manzûme bi-avnillahî⁴⁵ ve lutfihî ve feyzihî Te'âlâ
el-meliku'l-vehhâb ve sallallahu alâ seyyidînâ Muhammed ve alâ âlihî ve
ashâbihî ve etbâ'ihî'l-ahyâr fi 9 C[emaziyelahir] senê 1266⁴⁶.

İkrârü'l-marîz alâ erba'ata evceh⁴⁷
Vârisîne etse farzan deyni ikrâr bir marîz
İbtidâen yâ hikâye olmadı câiz hemân
Ecnebîye etse ikrâr mâ takaddem deynini
Cümle mâlından edâ lâzım gelür sen bil hemân
İbtidâen etmese ikrâr ecnebîye deynini
Mu'teber oldu sülüsden yazdı Bedreddîn 'ayân.

Bi-feyzihî Te'âlâ

Habbezâ manzûme şer'ıyyü'l-makâl ve'l-beyân
Hıfz edüp tahsîne mazhar ola ehl-i imtihân
Kâmil sınıfı'l-mevâlî nazm ü inşâ eyleyüp
Yâdigâr etdi kuzâta zikri hayr olsun hemân

⁴⁵ Basmada fazladan "Teala".

⁴⁶ Tarih kısmı basmada yoktur.

⁴⁷ Bundan sonrası basma nüshadandır; bunlar elyazması nüshalarda yoktur. Müellif bunla-
rı eserine sonradan ilave etmiştir. Bkz. basma nüsha s. 12.

Mübtelâlar fikr edüp emr-i kuzâtın hâllerin
İdelüm Hakdan temennî-i halâsı her zamân
Böyle Türkî nazımla bir misli sebkât etmedi
Tab' u neşrine muvaffak ede Rabb-i Müste'ân.

Karazahâ ve harrerehâ efkarü'l-mevâlî Sahhâflar Şeyhizâdesi Ahmed Nazîf el-mu'âvin es-sânî bi-kâdî Dâri'l-hilâfeti'l-aliyye bi-mennihi ve keremihî te'âlâ.

Nâzım Kâmil Efendi efkar-ı dânişverân
Vaktinin İbn Kemâl'i ol zarîf ü nüktedân
Fıkh ile me'lûf olup âlemde ol zât-ı şerîf
Etmede icrâ-yı ahkâmu'n-nebî her zamân.

Ahsen vech üzre bu manzumeyi tertîb edüp
Eyledi Âdâb-ı Kuzâtı zehi hall ü beyân
Oldı pek elzem mesâ'il kâdiyâna anda derc
Müşkilâtın hall olur Şevkî oku fehm et hemân
Eylemiş sa'y-ı belîğ hakkâ o zât-ı pür-hüner
Ömr ü ikbâlin füzûn itsün cenâb-ı Müste'ân.

Hâzâ li-muharririhî'l-fakîr es-Seyyid Hasan Tahsîn Şevkî an
ketebehû Teftîşî Evkâf.

Beyt

Kârem hatâ u herçi bd ez men ân hatast

Binger merâ ki merdum-i cürm âferîde-em⁴⁸.

Beyt

Kıl nazar-ı aynu'r-rızâ işbu nazm-ı nâdire

Çeşm-i saht ile bakan göz gör nâ-bînâ şode.⁴⁹

Beyt

Fe-in tecid ayben fesudde'l-halelâ.

Celle men lâ fihî aybun ve 'alâ⁵⁰.

İşbu Âdâb-ı Kuzât nâm kitâb nâdiretü'n-nüşa ve'l-müstetâbın tab' ve temsîli Takvîmhâne-i Âmirede bin iki yüz altmış sekiz senesi Rebilulâ evâhirinde resîde-i destgâh hüsn-i tekmîl olmuştur.

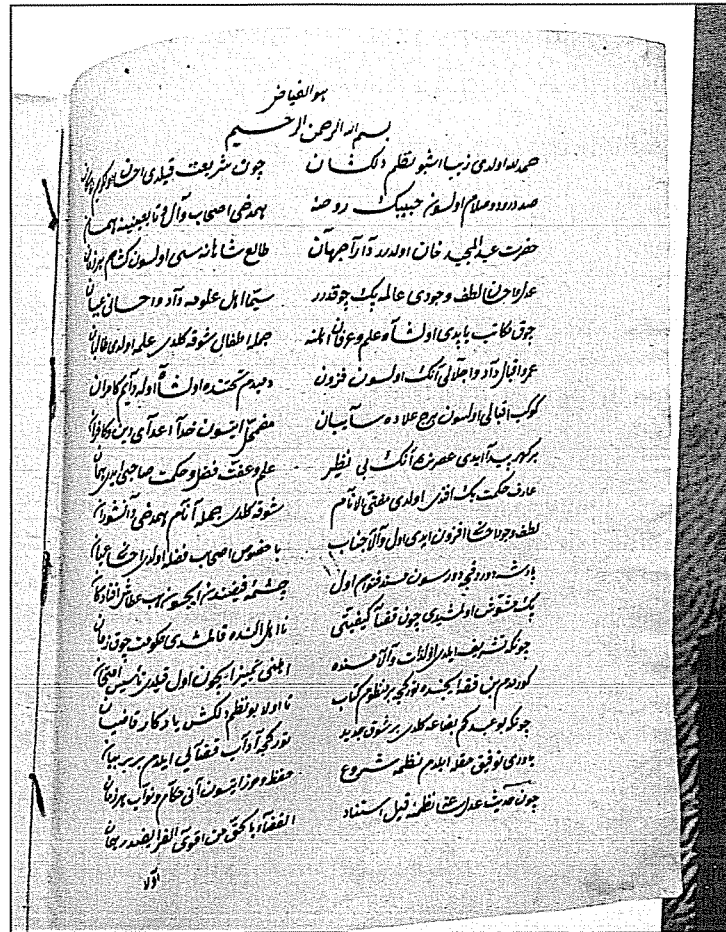
⁴⁸ İşim hata ve benden olan her şey hatadır. Bana bak ki öldüm ve suç yarattım.

⁴⁹ Görmez (kr) olur.

⁵⁰ Onda ayıp bulursan (kul işidir) o bozuktur. Aybı olmayan Celil ve Yüce (Allah)dir.

EK:

Şahsi kütüphanemizdeki tebliğ konusu eserden iki sayfa (v.1b ile v.4b)

[illegible]